
Richard Holbrooke ZAVRŠITI RAT

Šahinpašić, Sarajevo, 1998.

Proteklih smo mjeseci imali prilike predstaviti nekoliko zanimljivih knjiga o političkoj, vojnoj i sigurnosnoj krizi na jugoistoku Europe, ponajprije na prostoru bivše jugoslavenske federacije, iz pera autora koji su svojim izravnim političkim i diplomatskim angažmanom, manje ili više (ne)uspješno, sudjelovali u rasplitanju i mirovnom rješenju te krize. Prisjetimo se tek W. Zimmermanna, J. Cota, D. Owena, C. Bildta ... Riječ je o djelima koja tek na trenutke predstavljaju ozbiljne i objektivne studije o uzrocima i posljedicama krize, osobito o značenju i dugoročnim posljedicama novouspostavljenih geopolitičkih i geostrateških odnosa u ovome dijelu Europe. Većim je dijelom tek riječ o pokušajima autora da pred svjetskom javnošću opravdaju svoje postupke, korake i odluke koje su donosili i/ili provodili dok su bili uključeni u mirovni proces, bilo kao predstavnici/izaslanici svojih vlada, bilo kao posrednici međunarodne zajednice. Njihova su djela, također, puna i opravdanja za međunarodnu zajednicu, osobito za sporost, neučinkovitost i uskogrudnost koju je međunarodna zajednica pokazala u pristupu krizi, poglavito u pravodobnoj osudi pokretača rata i agresije na Sloveniju, Hrvatsku i BiH, odnosno u sprečavanju zločina, etničkog čišćenja i genocida nad hrvatskim narodom u Hrvatskoj i BiH te muslimanskim narodom u BiH.

U prethodnim smo predstavljajima već istaknuli da većina autora izbjegava govoriti o genezi i posljedicama krize

na temelju stvarnih povijesnih, pravnih i demografskih činjenica; više se oslanjaju na već uspostavljene stereotipe, predrasude, povijesne krivotvorine iz velikosrpske radionice, paušalne ocjene, pa čak i na spoznaje koje je suvremena znanost odbacila. U tom je smislu osobito poražavajuće i ponižavajuće izjednačavanje žrtve i agresora, čime se zločinac amnestira od svojih zločina, a žrtva prikazuje agresorom tamo gdje je u samoobrani pokušala očuvati svoju slobodu i državnu samostalnost.

U većini objavljenih knjiga zapravo je najlošije "prošao" hrvatski narod, čija je opravdana težnja za slobodom i vlastitom samostalnom državom od zapadnog "demokratskog" svijeta prvo bila sputavana, a kada je ipak oživotvorena, našla se pred brojim političkim, gospodarskim, sudskim, pa i vojnim pritiscima. Teško je proniknuti u korijene takvoga stava većeg dijela međunarodne zajednice prema Hrvatskoj i Hrvatima. Jesu li Hrvati uistinu jedini i glavni krivci što je svijet iz hladnoratovske stabilnosti ušao u posthladnoratovsku nezivjesnost na jugoistoku Europe? Je li Hrvatska svojom borbom za neovisnost toliko narušila ravnotežu političkih snaga i moći u ovome dijelu Europe da joj to ta civilizirana i demokratska Europa nije mogla ili neće moći oprostiti? Jesu li se krizom na europskom jugoistoku iznova otvorila međusobna geopolitička suprotstavljanja u "jedinstvenoj" Europi? Nije li Hrvatska svojom borbom i pobjedom protiv srpskog agresora srušila europski mit o Srbiji kao "balkanskom žandar"?

Jedna od knjiga koja o svemu ovome progovara na jedan drukčiji, u cjelini bismo rekli – objektivniji način, jest djelo Richarda Holbrookea – *Završiti rat*, čiji je prijevod s engleskog jezika objavljen 1998. godine u Sarajevu. Richard Holbrooke je američki političar i diplomat od karijere, već gotovo četrdeset godina u ili blizu američkoj Administraciji (vladi), osobito vanjskim poslovima. Sudjelovao je na pregovorima Amerikanaca i Sjeverovijetnamaca u Parizu, u dva navrata je bio pomoćnik dr-

žavnog sekretara Sjedinjenih Država (ministra vanjskih poslova), bio je američki veleposlanik u Njemačkoj, danas je veleposlanik SAD u Ujedinjenim Narodima.

Međutim, Richard Holbrooke će, vjerojatno, u nas, ali i u svijetu ostati ponajviše upamćen kao voditelj američke pregovaračke ekipe, koji se od sredine 1995. godine najizravnije uključio u, do tada neuspješni europski pregovarački proces u pronalaženju trajnog mirovnog rješenja za narode i države na prostoru bivše jugoslavenske državne zajednice.

Uloga Sjedinjenih Država u krizi, nastaloj raspadom Jugoslavije i srpskom agresijom na Sloveniju, Hrvatsku i BiH, kao uostalom i većeg dijela Europe (današnje Europske Unije), bila je kontroverzna. Dugo Sjedinjene Države nisu znale postaviti i ostvariti svoje strateške ciljeve na ovome području. U toj je zemlji postojala i dilema – imaju li uopće SAD kakav strateški interes na području raspale Jugoslavije. Za to su postojali i unutarnji i vanjski politički razlozi koji su sputavali američku izvršnu vlast, pa i samog predsjednika (prvo G. Busha, a potom i B. Clintona) u pronalaženju pravoga puta kojim bi se Sjedinjene Države brže i kvalitetnije uključile u mirovni proces, osobito u zaustavljanje rata, sprečavanje njegova širenja te kažnjavanje ratnih zločinaca.

Predugo su Sjedinjene Države ostavile Europi rješavanje krize. Europa nije mogla ostvariti taj cilj, jer još uvijek postoji prevelik rascjep između proklamiranog (valjda i željenog) političkog jedinstva i uskih nacionalnih interesa pojedinih država. Neodlučnost, neučinkovitost, pa i licemjernost Europe dolazila je do izražaja u cjelokupnom kriznom razdoblju, pa čak i u trenucima kada su se prihvatljiva rješe-

nja nalazila, kako se to obično kaže, nadohvat ruke.

Međutim, promjenom nekih vojnih i geostrateških odnosa na kriznom području, osobito zahvaljujući oslobađanju okupiranih područja Hrvatske, promijenio se i američki pristup krizi. Shvativši da Europa nikada neće moći sama do kraja uspostaviti, ili, pak, nametnuti stvarni mir, Sjedinjene Države su odlučile preuzeti vodstvo u pregovaračkom procesu i time se učvrstili na položaju jedine svjetske političke i vojne (super)sile (Rusija je to samo uvjetno, zbog površine, broja stanovnika, ali ponajviše zbog moćnog nuklearnog arsenala koji bi lako mogao izaći izvan kontrole moskovske vlasti).

Načini, metode i postupci koje je američka strana primjenjivala u pregovaračkom procesu, pri čemu središnje mjesto zauzimaju beskrajni razgovori s Miloševićem i pregovori u Daytonu, predstavljaju središnje mjesto ove zanimljive i vrijedne knjige.

Kako zaustaviti rat? – pitanje je koje je američka pregovaračka ekipa postavila kada je, uz ponešto europskog negodovanja, preuzela vodstvo u mirovnom procesu. Jedini se mogući odgovor sastojao u izravnim pregovorima s najvažnijim političkim akterima krize te u jačanju političkih i vojnih pritisaka prema onima koji bi pokušavali izbjeći odgovornost za uspostavu mira. Nije to bilo jednostavno postići, ponajprije iz razloga što unutar međunarodne zajednice nije postojala suglasnost za takav koncept, nije bilo jedinstvene fronte prema krizi i njezinim sudionicima; bilo je pokušaja da se održi "status quo", što je zapravo jedino značilo odobravanje agresije i priznanja rezultata etničkog čišćenja i genocida. U tom je smislu i uloga UN-a, s tadašnjim glavnim tajnikom B. B. Ghalijem, bila u najmanju ruku dvojben.

Djelo Richarda Holbrooka vrlo jasno (raz)otkriva mnoge detalje vezane uz mirovni proces u Bosni i Hercegovini, ali dijelom i u Hrvatskoj, osobito u svezi s hrvatskim Podunavljem. Čitatelj se u ovoj knji-

zi susreće s nekoliko temeljnih aspekata američkog angažmana u mirovnom procesu.

Ponajprije, riječ je o američkim dvojbama – je li kriza na jugoistoku Europe uopće američki strateški interes? Imaju li Sjedinjene Države uopće razloga i motiva upletati se u jednu, u najmanju ruku, složenu i nestabilnu situaciju, s vrlo nesigurnim posljedicama? Kada se i na kojoj razini uključiti u mirovni proces? Konačno, trebaju li Sjedinjene Države uopće poslati svoje mirovne postrojbe u krizno područje, imajući pri tom ponajviše na umu negativna vijetnamska, libanonska i somalijska iskustva? To su najvažnija pitanja na koja su američki predsjednik, cijela američka Administracija, Senat i Kongres, pokušali naći prihvatljiv odgovor, vodeći uz to računa i o unutrašnjoj političkoj situaciji, odnosno, odnosima prema europskim saveznicima i, dakako, Rusiji.

Kada su konačno odlučile upustiti se u mirovni proces, a u biti pokrenuti ga s mrtve točke, za Sjedinjene Države je najvažnije pitanje bilo kako i s kim pregovarati, odnosno, na kojim načelima temeljiti pregovarački proces. Odlučujući se za iskusnog i beskompromisnog Richarda Holbrookea, Sjedinjene Države su pokrenule do tada nezabilježenu "shuttle diplomaciju", koja je u studenom 1995. godine okrunjena pregovorima u Daytonu i Daytonsko-pariškim mirovnim sporazumom u prosincu iste godine. Bilo je i za Sjedinjene Države očito da se mora pregovarati sa svim "domaćim i stranim" akterima političkih zbivanja na jugoistoku Europe. No, težište je stavljeno na Slobodana Miloševića (za kojega je Holbrooke u svojoj knjizi rekao da je "prema našem gledištu snosio najtežu odgovornost za rat"), Aliju Izetbegovića i Franju Tuđmana. Jedino dogovor

između navedene trojice predsjednika, uz pretpostavku da je Milošević mogao dovesti u red bosanske Srbe na čelu s Radvanom Karadžićem, odnosno Srbe iz hrvatskoga Podunavlja, bio je jedini mogući jamac uspjeha mirovnoga procesa. Način na koji je to postignuto Richarda Holbrooke detaljno opisuje u svojoj knjizi.

Valja naglasiti da autor ne ulazi odveć u objašnjenje geneze krize i sukoba, On, doduše, ne izjednačava žrtvu i agresora, ali zadržava neke već poznate i, na žalost, u svijetu prihvaćene, stereotipe i predrasude, osobito kada je riječ o Hrvatskoj. Međutim, čini se da oni nisu suviše utjecali na njegov politički angažman.

Iako se nismo uvijek slagali s Holbrookovim postupcima, prijedlozima i odlukama, mora se priznati da je on, vjerojatno, najpoštenije, najobjektivnije i najiskrenije od svih drugih međunarodnih posrednika, pristupio mirovnom procesu. Tu je iskrenost, kao i američku pragmatičnost u rješavanju kriznih situacija, Holbrooke većim dijelom uspio prenijeti na stranice svoje knjige, stvorivši pri tom djelo za koje će *New York Times* napisati da je "knjiga koja nudi mnoge lekcije o mogućnostima i ograničenjima diplomacije..., o potrebi da Sjedinjene Države igraju moralnu koliko i praktičnu ulogu u međunarodnim stvarima."

Izdvojio bih samo nekoliko momenta iz kojih se očrtava, kako američki stav i još više stav autora prema pojedinim aspektima vojno-političke krize na prostoru raspadnute Jugoslavije. Već će na početku svoje knjige Holbrooke naglasiti da je Jugoslavija bila "najveći neuspjeh sigurnosti na Zapadu... Zapad je bio spreman da prevede ili minimizira sve druge probleme unutar Jugoslavije zbog strateške važnosti podrške jednoj antisovjetskoj državi, mada komunističkoj i nedemokratskoj, u tako značajnom području Evrope. Sljedećih četrdeset godina Jugoslavija će imati specijalni tretman od strane Zapada".

Raspadom Jugoslavije raspao se i idealni odnos snaga koji je desetljećima vla-

dao na ovome prostoru među svjetskim (super)silama. Nitko iz zapadnog svijeta nije vjerovao da će se ikada Jugoslavija raspasti te da će nestati lažne stabilnosti na jugoistoku Europe. Kada se to ipak zbilo, zapadni svijet nije imao učinkovitoga odgovora na novonastalu situaciju. Gotovo nitko iz demokratskog svijeta nije uzmogao pronaći hrabrosti i odlučnosti da pravodobno zaustavi srpsku agresiju, jer se raspad Jugoslavije ionako nije više mogao spriječiti, no spriječiti su se mogli strahoviti srpski zločini u Hrvatskoj i BiH. Malo je bilo onih koji su razumjeli i poduprli težnje za samostalnošću Hrvatske i Slovenije, kasnije i BiH, odnosno Makedonije. I sami su doživljavali osude zbog svoje podrške (priznanja) "secesionističkim" republikama. Gotovo desetljeće nakon tih prijelomnih trenutaka i Richard Holbrooke će napisati "da je odluka o priznanju Hrvatske bila pogreška", iako je, drži Holbrooke, "njezina važnost bila prenaplašena". Nažalost, u međunarodnoj zajednici, ili barem njezinom većem dijelu, još uvijek drže da su sva zla na ovim prostorima započeta s priznanjem Slovenije, Hrvatske, BiH i Makedonije, zaboravljajući pri tom da se najgori zločinački srpski pir nad Vukovarom i drugim mjestima Hrvatske zbilo dva mjeseca prije međunarodnog priznanja Hrvatske. Svijet zaboravlja da je svojim pravodobnim angažmanom u Hrvatskoj, znači još 1991. godine, mogao spriječiti sve ono što se od 1992. godine događalo u BiH, a posljednjih godina ovoga stoljeća i na Kosovu. Međunarodna je zajednica od samog početka krize na prostoru bivše Jugoslavije pobrkala uzroke i posljedice, što iz neznanja, a što hotimice.

Valja priznati da Richard Holbrooke nema iluzija o ulozi UN-a (UNPROFOR-

a) u Hrvatskoj. On otvoreno piše: "Skoro jedna trećina Hrvatske sada se nalazila u područjima pod tobožnjom zaštitom Ujedinjenih nacija ali u stvari pod kontrolom Srba. Etničko čišćenje Hrvata iz tih sigurnosnih zona Ujedinjenih nacija od strane Srba iz Krajine – koji su drsko proglasili nezavisnu republiku na istom terenu – nastavljeno je pod pasivnim pogledom mirovnih snaga UN iz trideset zemalja." Vjerojatno, stoga, niti Holbrookeova osuda "Bljeska" i "Oluje" nije bila tako žestoka kao kod, primjerice, Davida Owena ili Carla Bildta.

S druge, pak, strane, trebalo je i Holbrookeu vremena da shvati koji jezik Srbi razumiju i kako s njima treba razgovarati ili pregovarati. Vjerojatno ćemo se i mi u cijelosti složiti s njegovim riječima: "Greška Zapada tokom prethodne četiri godine bila je što su Srbe tretirali kao razumne ljude s kojima se može razgovarati, pregovarati, napraviti kompromis i dogovoriti. U stvari, oni su poštovali samo silu ili nedvosmislenu i vjerovatnu prijetnju da će biti upotrijebljena."

U cjelokupnom se mirovnom procesu u svezi s krizom na bivšem jugoslavenskim prostoru Zapadna Europa ponašala ili kao da je tisućama kilometara daleko (a sve se zbivalo zapravo u samom srcu Europe), ili, pak, kao da je u pitanju nekakva dječja igra čiji je pobjednik onaj tko skupi više bodova, odnosno, protivnika baci na leđa. Danas, kao i jučer uostalom, postoji potpuno iskrivljena slika o navodnom političkom jedinstvu Zapadne Europe (Europske Unije). Jedinstvo se teško postiže i u puno lakšim krizama nego su bili raspad Jugoslavije i srpska agresija. Richard Holbrooke će priznati da "EU nije postojala kao jedinstveni pregovarački entitet". Je li se onda i mogao očekivati razumniji i učinkovitiji angažman Europljana?

Međutim, ne bi bilo posve objektivno ne priznati da nisu Amerikanci baš uključili sve konce u političkom i mirovnom procesu, kao što u svojoj knjizi čitateljima sugerira Richard Holbrooke. Da nije bilo grčevite borbe stanovnika Hrvatske i BiH

Paolo Cornaglia Ferraris **CAMICI E PIGIAMI** **Le colpe dei medici** **nel disastro della** **sanità Italiana**

Editori Laterza, Roma-Bari, 1999. g.,
197 stranica

protiv srpskog agresora, ne samo za očuvanje državne samostalnosti nego i za očuvanje nacionalnog opstanka, do mirovnih pregovora nikada ne bi niti došlo, sve bi prekrilo mrak velikosrpskog imperijalističkog pohoda na zapad. Dakako, Sjedinjene Države su u određenom trenutku preuzele političko vodstvo međunarodne zajednice, ali do toga su trenutka narodi ugroženi velikosrpsvom sami branili svoju teško stečenu slobodu i odolijevali raznolikim političko-gospodarskim pritiscima (kao što je primjerice bio embargo na uvoz oružja). Od znamenite izjave Jamesa Bakera, državnog tajnika Sjedinjenih Država, da SAD priznaju i podupiru teritorijalni integritet SFRJ – koju je dao u Beogradu u lipnju 1991. godine, prošlo je četiri godine prije negoli su se Sjedinjene Države izravno uključile u pronalaženje i provođenje pravednoga mira na razvalinama Jugoslavije. Stotine su tisuća ljudi ubijene, ranjene, nestale i prognane u te četiri godine.

Teško je prosuđivati sve činjenice koje je Holbrooke iznio u svojoj knjizi. Šira javnost nema dosta informacija o svim političko-diplomatskim zakulisnim igrama. Ono što čitamo u zapisima sudionika tih dramatičnih zbivanja vjerojatno je samo djelić onoga što se uistinu odvijalo u salonima političkih moćnika ovih prostora, Europe i svijeta.

Međutim, nećemo biti daleko od konačne ocjene ovoga djela ako prenesemo završne misli Muhameda Šaćirbegovića u *Pogovoru* knjige: "Richard zaslužuje priznanje za svoj ogroman doprinos, zahvalnost za lične žrtve i poštovanje za diplomatsku spretnost. Ova knjiga je značajan uvid u ovo posljednje".

Dražen Živić

U drugom izdanju knjige, koje je uslijedilo samo dva mjeseca nakon prvog koje je odmah rasprodano, autor (liječnik i sveučilišni profesor) objašnjava zbog čega je drugo izdanje potpisao svojim imenom, a ne sintagmom: želim potaknuti i ljeknike i medicinske sestre, bolničare te bolesnike da govore, pišu i optužuju kako ne bi bili tek dio "šutljive većine", a time i sukrovci za katastrofalno stanje sustava zdravstva. Jer, društveni dogovor u zdravstvu može se postići samo između osoba sposobnih za vođenje razgovora što može rezultirati poštivanjem vlastitih interesa i interesa drugih, ističe Ferraris i nastavlja: "Iako nerado odustajem od prava na vlastitu privatnost (*privacy*), to ipak sada činim. Evo me, stoga, ovdje pred Vama: četrdesetsedmogodišnjak sam koji je diplomirao medicinu u 24. godini, imam dvije specijalizacije (iz hematologije i pedijatrije), imam gotovo dvadeset pet godina liječničkog iskustva, prošavši uzduž i poprijeko sve bolničke odjele, istraživačke laboratorije, bolesničke sobe, a imam i iskustvo sveučilišnog profesora...". Autor uvjerava čitatelje da mu ove činjenice omogućuju ne samo profesionalnu već i moralnu autonomiju da se uhvati ukoštac s mnogim za život bitnim događajima unutar zdravstvenih institucija, kao što su bolnice i dr, što oni koji nisu dio njezina ustroja nikada ne uspijevaju saznati, makar bila riječ o nedopustivoj pogrešci koja ima za posljedicu smrt pacijenta (smrt trudnice i njezina djeteta nakon što je dobila transfuziju krive krvne grupe, a sve je bilo zataškano uhodanim načinom "komuniciranja" bolnice koja nema snage da počisti

ispred svojih vrata, dopuštajući liječnicima da svoj posao i dalje obavljaju nekorrektno što im omogućava da postanu – vukovi, a njihovi bolesnici – ovce).

Pisac ističe da nije moguće opravdati birokratsku zabranu propisivanja antibiotika samo zbog njegove više cijene, ako to podrazumijeva slabiju kvalitetu liječenja koje duže traje, a često ima kao posljedicu smanjen broj izliječenih i veći broj smrtnosti. On ukazuje na potrebu kako prevladati praksu u kojoj profit liječnika uvijek ima prednost u odnosu na njegovu socijetalnost (*socialità*). Itd., itd. U ovim i drugim medicinskim odnosno zdravstvenim, a u biti duboko društvenim temama Ferraris analizira strukturu i dinamiku suvremenog talijanskog društva u odnosu vlasti prema medicini, odnosno zdravstvu. Pred nama je vrijedno djelo čiji predmet interesa nije samo vanjska slika medicinske profesije nego narav, razvojna logika i praktično funkcioniranje sustava zdravstva što se najbolje očituje u pojmu katastrofa. Stoga bez procjene stanja zdravlja stanovništva i očekivanog trajanja života nije moguće izvršiti procjenu demokratske djelotvornosti suvremenog političkog sustava, odnosno njegove socijalne države.

Ova knjiga zbog svoje tematske preokupacije privlači pozornost profesionalne i znanstvene javnosti, jer se autorovim nadasve samosvojnim pristupom, koji je uzorito koherentan, obrađuju društveno izazovna pitanja, često skrivena iza fasade političkog diskursa koji se stalno "usavršava" uz pomoć mnoštva ideoloških naslaga koje funkcioniraju u sustavu zdravstva. Taj za društvo vrlo važan sustav ne može biti ostavljen samo katastrofalnom utjecaju politike i ideologije, uz pomoć on-

ih liječnika koji su spremni svoju profesiju učiniti sluškinjom aktualne politike, bivajući pritom šizofreno podvojeni njegovim javnim podržavanjem, a privatno ga ocjenjujući katastrofalnim.

Pisac, kad ima ulogu bolesnika, kako bi primijetio T. Parsons, kaže: "o liječenju tumora mnogo sam više naučio od kada sam postao onkološki pacijent, nego u čitavoj svojoj karijeri liječnika onkologa i eksperta u liječenju tumora. Kada su mi saopćili dijagnozu agresivnog karcinoma debelog crijeva, od osobe koja je određivala lijekove i načine liječenja tumora postao sam terorizirani pacijent koji je morao provoditi sve to. Do tada sam mislio da sam kao liječnik veliki humanist, spreman saslušati i sudjelovati u dramama svojih pacijenata, a sada znam da nisam... Bilo je šokantno postati jednim od njih... Shvatio sam kakve katastrofalne učinke na bolesnike imaju rutinske fraze koje liječnik s lakoćom svakodnevno rabi u komunikaciji s bolesnikom. Sve sam to shvatio kad je na mene došao red da od svojih kolega čujem sljedeće:

- naše nove tehnologije liječenja raka mnogo su bolje nego one starije,
- ne brinite, vaša će kosa ponovno narasti,
- pretragu vam ne možemo učiniti danas,
- ne postoji mogućnost drugog načina liječenja, ili
- kad mi je moj liječnik, ulazeći u moju bolesničku sobu, rekao: dođi, imam jedan jako zanimljiv slučaj koji ti želim pokazati."

Pisac, koji je do jučer bio u jednoj (liječnik), a danas u drugoj ulozi (bolesnik), prvi put opisuje način komunikacije liječnik-bolesnik i ističe velik nedostatak naobrazbe studenata medicine i zdravstvenih struka za komunikaciju s bolesnikom, posebno s umirućim. Nevjerojatno je, ali istinito, ističe Ferraris, da su na studiju medicine umiranje i smrt zaboravljene, bolje rečeno negirane teme. Kao da s terminalnim bolesnikom liječnik nema što raditi. Jedino, možda, medicinska sestra, ili eventual-

no, bolničar. Ne uči se, naime, komunikacija s umirućim i s njegovom obitelji. Još manje sveučilišni profesori podučavaju studente o tome kad bolesnik može umrijeti zbog površnosti, neodgovornosti ili nemarnosti liječnika te da je, ako se to dogodi, liječnička kasta spremna braniti se i prijetnjom sudom. Na taj način pisac otkriva diskrepanciju između onoga što je zdravstvena politika i onoga što se u praksi ostvaruje te proziva one načine ponašanja svojih kolega koji su potpuno zanemarili svoje društvene i moralne obveze prema bolesniku, potpuno izgubivši uvid u iskusvenu, surovu medicinsku zbilju u kojoj se nalaze bolesnici zbog katastrofalnog stanja zdravstva.

Ferraris ukazuje na poticajnu hipotezu prema kojoj zapreku razvoju moraln(ij)e medicine predstavlja uvriježen vrijednosni sustav u kojem je središnja socijalna vrijednost zaraditi i imati više od drugoga, što vrijedi i za liječnike koji u tome nastojanju izgube sva načela, obzire i vrijednosti te postaju – vukom, a njihovim pacijentima preostaje uloga – ovce. On drži da je to posve dostatna prepreka razvoju socijalne medicine koja se “stalno reformira”, a sve te reforme više sličje političko-ideologijskim dosjetkama nego ozbiljnom teorijskom i praktičnom promišljanju. Tako pisac skida maske sa suvremene medicine, zauzimajući se za “socijalnu medicinu” koja nema veze sa socijalizmom, kako sam kaže. Suvremenom zdravstvenom sustavu potrebna je jedna “mala ali značajna revolucija”, tj. korjenita promjena koja neće uspjeti bez obzira na to što političari imaju dobar “projekt” koji treba samo realizirati da bi se promjena dogodila. Po mišljenju Ferrarisa, promjena se neće dogoditi ako se sustavu zdravstva ne

osigura autonomija, odnosno ako ta djelatnost ne bude oslobođena izvanjskih interesa, tj. interesa političkih stranaka – što podrazumijeva marginalan utjecaj struke. Na politici je da planira razvoj ovog sustava nakon što je spoznala stvarne zdravstvene potrebe stanovništva, odnosno oslanjajući se upravo na njih, ali ne uplećući se izravno u proces njegove realizacije, prepuštajući to profesiji. Dalje, pomaci nisu mogući ako se bolnice integriraju u područje na kojem djeluju i ne razviju kvalitetnu komunikaciju s bolesnikom do njegova ozdravljenja. Ako se liječnici tako ne ponašaju, oni neće moći djelatno upotrijebiti sve svoje sposobnosti i znanje za zadovoljenje potrebe za zdravljem pojedinca, odnosno stanovništva koje im se obraća. Neće imati interes za skraćivanjem vremena predbilježbi, za brži i efikasniji put za ustanovljavanje dijagnoze i početak kvalitetnog, a ne improviziranog liječenja, niti za individualno vrednovanje svakog liječnika. Reforma neće uspjeti ako se ne rade znanstvena istraživanja koja će se rabiti za liječenje bolesnika te ako se ne osigura efikasno i promptno usavršavanje liječnika pri čemu se medicinski fakulteti moraju odvojiti od bolnice i teritorijalnih institucija te dominacije politike i ideologije, kako bi postali prava mjesta za edukaciju liječnika, medicinskih sestara i drugih profesionalaca.

U društvu se moraju stvoriti uvjeti da bi se mogao postići “novi socijalni konsenzus” o modelu sustava zdravstva. Takvi uvjeti postoje samo u civilnom društvu, odnosno društvu s razvijenom solidarnošću u kojem se liječi svakoga, a ne samo one koji mogu platiti sami troškove svojeg liječenja. Također, većina osoba koje nose kute (liječnici) ili obuku pidžame (bolesnici) mora željeti bolji zdravstveni sustav od postojećeg, sada i ovdje. Posebno se to odnosi na društvo u kojem siromašniji bolesnici nemaju šanse za liječenje i ozdravljenje, što je velik problem tranzicijskog društva u kojem su siromašniji sve siromašniji i bolesniji i ne mogu se liječiti jer su im od nekadašnjih prava na zdravlje ostali ostaci

ostataka, a zdravlje je dobilo status robe na tržištu. Funkcioniranje tako shvaćenog tržišta stavlja i liječnike i pacijente u društveno osjetljivu situaciju. Prvi žele raditi i zaraditi, ali im drugi to ne mogu osigurati, nego se na njih mnogo troši a oni malo vraćaju, jer se nakon ozdravljenja vraćaju svojem načinu života, svojim problemima i svojim bolestima. Tako odnosi unutar medicine postaju emblematičan primjer odnosa države prema društvu i liječnika prema bolesniku: bogatije bolesnike liječi kao što bi sebe liječio, a siromašne – koliko mu dopušta zdravstvena politika. U takvim uvjetima ova profesija postaje nepredvidljiva djelatnost koju svatko provodi prema vlastitim kriterijima, kada postaje najveća pogibelj za zdravlje siromašnijih građana. To govori o (ne)razvijenosti kulturnih vrijednosti u medicinskim i zdravstvenim institucijama i može biti neuklonjiva prepreka u realiziranju humanijeg društva i etičnije medicine, što navodi na zaključak da nehumanu medicinu, odnosno zdravstvo.

Na ovakve knjige nismo navikli, a donekle smo iznenađeni ne samo profesionalnom odgovornosti, moralnosti i hrabrosti nego i načinom eksplikacije koja osobitom smjelosti i prodornosti analizira područje medicine/zdravstva kojim su se do sada prigodničarski bavili samo oni liječnici kojima je politički establišment određivao granice u pristupu tom sustavu, a sam se liječio izvan ili mimo njega.

Pisac je svjestan da se u ovom, inače interdisciplinarnom području velike društvene relevantnosti, danas prije svega mnogo moralizira što omogućuje katastrofalno stanje u sustavu zdravstva. Stoga je ova knjiga tim vrednija, jer, osim što daje pregledan uvid u jedno od još uvijek najzastvorenijih a za bolesnika i najznačajni-

jih područja, sociolozima medicine je primjerena i glede metodoloških otkrivanja odnosa koji u njemu vladaju suprotno interesima bolesnika, iako se svi pozivaju na njegova prava. Očito je da je pitanje potreba bolesnika, bez obzira na njegove materijalne mogućnosti, položaj u društvu i sl. te odnos liječnika prema njemu u bolesti, jedan epohalni problem tranzicijskog društva kakvim Ferraris drži i današnje talijansko. To će zasigurno biti u žarištu pozornosti ne samo sociologa nego i liječnika poput Paola Cornaglia Ferrarisa i njegove ine pa i hrvatske inačice.

Mirko Štifanić

Jacob Burckhardt KULTURA RENESANSE U ITALIJI

RAZMIŠLJANJA O SVJETSKOJ POVIJESTI

Prosvjeta, Zagreb, 1997.; 1999.

Lutajući Firencem i diveći se dostignućima renesanse, Matoš piše: "Zato je iza stare Atene Firenza prvi grad svijeta gdje se razvila rijetka biljka potpuno Čovjek, kao kasnije nigdje na zemlji u tolikom broju i tolikoj harmoniji"... "Danas sam odista uvjeren o superiornosti Renesanse nad ovom današnjom "kulturom". Ne da se zamisliti grad u većoj harmoniji s okolicom i umjetnost u većem skladu sa zemljom i gradom". (*Od Firence do Zagreba, Sabrana djela – Putopisi, Liber / Mladost, Zagreb, 1973.*). Koliko znamo o renesansi? Što nam je poznato o isprepletenosti antičkog i novog praznovjerja? Za koliko se novaca moglo po gradskim zakonima Perugie otkupiti od smrti na lomači? Kako je papa Inocent osnovao banku za naplatu visokih taksa kojima se moglo isposlovati pomilovanje za umorstvo i ubojstvo? Kakvo je značenje Petrarce za znanstvenu geografiju i kartografiju? Na mnoga od tih pitanja odgov-

ore možemo naći u dvije nedavno izašle knjige Jacoba Burckhardta u izdanju zagrebačke Prosvjete. Riječ je o njegovoj najslavnijoj knjizi *Kultura renesanse u Italiji*, izdanoj 1860. godine, koju je preveo Milan Prelog i *Razmišljanja o svjetskoj povijesti* u prijevodu Vladimira Desnice.

Jacob Burckhardt (1818.-1897.) bio je švicarski povjesničar umjetnosti i kulture koji je u velikoj mjeri oblikovao suvremeno viđenje europske renesanse. Rođen je u Baselu, obrazovao se na baselskom i berlinskom Sveučilištu. Prekinuo je studij teologije i prebacio se na studij povijesti. Osim tri godine (1855.-1858.) tijekom kojih je predavao na Politehničkom institutu u Zürichu, Burckhardt je iduću polovicu stoljeća (1843.-1893.) bio profesor povijesti umjetnosti i civilizacije na Sveučilištu u rodnom gradu. Burckhardtovo početno zanimanje za srednji vijek moglo bi se povezati s tadašnjom situacijom u Njemačkoj i romantičnim patriotizmom zbog kojega se nakratko osjeća Nijemcem. Oduševljenje za majku Germaniju slabi i nestaje, a zanimanje se usmjerava romanskom svijetu. Reziniran turobnošću rodnoga grada odlazi 1853. godine u sunčanu Italiju u kojoj nalazi novi smisao života i znanstvenog istraživanja.

Burckhardtova slava počiva na knjizi *Kultura renesanse u Italiji* koju je još 1953. godine, isto u prijevodu Milana Preloga, objavila Matica hrvatska, a ovo je izdanje, osim slikovnim priložima i reprodukcijama, obogaćeno i neobjavljenim tekstom Milana Preloga, napisanim neposredno prije njegove smrti 1988. godine, te gotovo zaboravljenim tekstom iz 1923. godine njegova oca Milana Preloga starijeg, posvećenog važnosti Burckhardta za naše okruženje.

Renesansa se sastoji od brojnih literarnih i kulturnih pokreta od XIV. do XVI. stoljeća (čije se prve naznake očituju i ra-

nije). Ti su pokreti započeli u Italiji i širili se prema Njemačkoj, Francuskoj, Engleskoj i drugim dijelovima Starog kontinenta. Sudionici su proučavali velike civilizacije stare Grčke i Rima i držali da su njihovi vlastiti kulturni dosezi podjednaki onima iz antičkog svijeta. Renesansni su humanisti vjerovali kako je klasičnom naobrazbom moguće poboljšati društvenu zajednicu. Burckhardt utvrđuje i razmatra kulturološke obrasce prijelaza iz srednjovjekovne zatvorenosti i izoliranosti u buđenje duha i stvaralaštva renesanse. Taj prijelaz vidi kao napuštanje društva u kojem su ljudi članovi klase ili skupine i nastanak zajednice samosvjesnih pojedinaca i začeta kozmopolitizma. (Tako Dante piše: "Moja je domovina svijet uopće".) Burckhardt u cijeloj knjizi ističe važnost individualizma kao najvažnijeg obilježja talijanske renesanse i drži da je nedostatak središnjeg nadzora u Italiji tijekom XIII. stoljeća stvorio ozračje nesigurnosti koje je potaknulo javljanje bezobzirnih pojedinaca, slobodar-skog duha i genijalnih stvaratelja. Vjerovao je da je istraživanje i proučavanje antike inspiriralo Talijane, ali manje nego što smatraju drugi znanstvenici.

Knjiga *Kultura renesanse u Italiji* sastoji se od šest dijelova. Prvi, najopširniji dio posvećen je *Državi kao umjetničkom djelu*, a već u *Uvodu* Burckhardt navodi najveću teškoću povijesti kulture koja je u tome što ona mora razdijeliti veliki duhovni slijed u pojedine, prividno često na voljne kategorije da ga nekako može prikazati. U nemogućnosti da objašnjava stotine oblika u kojima se izražava život, autor se zadovoljava promatranjem država tirana u XIV. i XV. stoljeću. Tako je ponegdje najvažnija svrha države bio knežev lov na veprove i bezrazložna ubijanja, a ponekad je ona ipak štitila svoje podanike, pa je u talijanskim državama postojala vrlo čudna mješavina dobra i zla. Čudni su bili i načini zahvala: građani Sienne nisu znali kako zahvaliti vojskovođi koji ih je oslobodio neprijateljske sile, pa su dugo raspravljali o tome kako bi ga nagradili, jer im se niti jedna nagrada nije učinila dosta velikom. Konačno je netko predložio da ga se ubije i nakon toga štuje kao gradskog sveca, što

je prihvaćeno i učinjeno. Vladari-tirani iz većih i manjih kuća su se, umjesto da pomažu nemoćnima i bolesnima, najčešće više zanimali za gizdave nastupe i raskošne kostime koji su činili dojam na maštu puka te su poneki od njih izlazili samo u zlatotkanim odijelima, prepuni rubina. Nešto manje bili su rastrošni stanovnici republika Venecije i Firence koji su više pozornosti posvećivali uređivanju svojih kuća i vrtova, a manje osobnom kićenju. U unutarnjoj i vanjskoj politici među svima je bila jedinstveno rasprostranjena upotreba intriga, naoružavanja, podmićivanja i izdaje. Pogotovo je Venecija bila na lošem glasu zbog svoje želje da oslabi druge države koje bi joj, oslabljene, potpale pod vlast. Ne čudi da je u takvim uvjetima ratovanje dovedeno do savršenstva i da je rat postao umjetničko djelo te se uvelike raspravljalo o tome tko je bio veći vojskovođa: Scipion Afrički Stariji ili Hanibal. Papinstvo je bilo velika opasnost za male slobodne države, pa je tako papa s kraja XV. stoljeća Aleksandar VI. Borgia spajao požudu za vlašću, lakomost i razbludu s jakom i blistavom prirodom. Opća politička nesigurnost u Italiji uvjetovala je stvaranje domoljubne srdžbe i otpora, pa se, među ostalim, već Dante i Petrarca zalažu za cjelokupnost Italije.

Drugi dio knjige razmatra *Razvoj individuuma* koji je, po Burchardtovu mišljenju, u najvećoj mjeri bio određen ustrojstvom tih država. Uz probuđeno objektivno promatranje i odnos prema državi, punom se snagom podiže subjektivno, tako da čovjek postaje duhovni individuum koji sebe takvim spoznaje. U to se doba u Italiji gotovo uopće ne zna za lažnu skromnost i licemjerje, jer se svatko nastoji istaknuti i pokazati drukčijim od ostalih. U tome je odlučujuću ulogu imala naobraz-

ba te nastaje *l'uomo universale* – svestrani čovjek koji ne poznaje odlično samo umjetnost, nego raspolaže neobično širokim područjem duha. Nad te mnogostrane pojedince visoko se izdižu neki posebno obdareni koji doživljavaju neviđeno slavljenje i obožavanje. Manje obdareni, pogotovo ako su željni vlasti, slave i divljenja, izvrgnuti su ostrim porugama koje prelaze u surovost i neumjerenost. Od izrugivanja se moglo čak i dobro živjeti, kako to pokazuje slučaj Pietra Aretina kojega su istodobno plaćali Karlo V. i Franjo I., u nadi da će onom drugom zagorčiti život.

U *Buđenju antike*, predmetu trećeg dijela knjige, Burchardt ističe da je rimsko-grčki stari svijet snažno utjecao na renesansu kao oslonac i vrelo kulture te kao cilj i ideal života. Kako je najviše antičkih spomenika bilo u Rimu, Vječni je grad postao važno uporište za tadašnji nacionalni osjećaj Talijana. U tom smislu treba razumjeti Danteove riječi: "kamenje rimskih zidina zaslužuje poštovanje, a tlo na kojem je sagrađen grad vrednije je nego što to ljudi kažu". Stanovnici Rima su, naravno, požudno prihvatili poštovanje ljudi iz drugih dijelova zemlje. Osim arheološke važnosti i poticanja patriotskih osjećaja, rimske su ruševine budile elegijsko-sentimentalne osjećaje koji se jasno očituju u djelima Petrarce i Boccaccia. Ovi su autori, kao i mnogi drugi njihovi suvremenici, bili gorljivi čitatelji mnogih starih pjesnika, povjesničara i epistografa. Razvoj humanizma omogućio je jačanje škola i sveučilišta na kojima su u početku postojala samo tri stalna predmeta: duhovno i svjetovno pravo te medicina. Među sveučilištima je nastalo pravo natjecanje u otimanju poznatih profesora, pa je Bolonja navodno trošila polovicu proračuna za troškove sveučilišta. Naobraženi ljudi bili su vrlo cijenjeni i dobro plaćeni, jer ni najmanji tiranin nije mogao biti bez dvorskih humanista koji su bili kućni učitelji ili tajnici, zaduženi za sastavljanje pisama i javnih svećanih govora pri čemu su često oponašali latinski stil. Antikiziranje je gotovo postala moda očitovana u mnogim ži-

voćnim prilikama, imenima služba, poslova, ceremonija, tako da nisu bili rijetki slučajevi pretjerivanja s upotrebom latinskoga. Određena oholost i razuzdanost humanista, kao i optužbe o njihovoj bezvjernosti koje je zastupala nadolazeća protureformacije, dovele su u XVI. stoljeću do pada humanista.

Slobodni od mnogobrojnih ograničenja koja su drugdje sprečavala napredak, individualno visoko razvijeni Talijani, školovani antikom, krenuli su u istraživanja vanjskog svijeta koja se razmatraju u četvrtom dijelu knjige *Putovanje Talijana*. Kolumbo je samo najveći među Talijanima koji su putovali svjetskim morima, s tim da je on bio pravi otkrivač koji nije slučajno negdje prvi došao, već je gotovo i našao ono što je tražio. Iako se Talijanima ponekad poriče da su prvi stupili na određenu obalu, oni će za mnoga kasnija stoljeća ostati prvi suvremeni narod otkrivača. U tome im je sigurno pomogla prirodna osobina promatranja i istraživanja prirode, a Burchardt vjeruje da bi oni i u njegovo vrijeme (druga polovica XIX. stoljeća) sigurno u svijetu bili među najboljima da najvrednijim duhovima nije nasilno (pogotovo tijekom protureformacije) onemogućeno mirno istraživanje. U promatranju i istraživanju oni su, među prvim modernim narodima, zapazili ljepote krajolika i uživali u njemu. Isto tako, zahvaljujući daru opažanja i opisivanja oni su otkrili čovjeka i spoznali individualno u sebi i drugima. U slavu čovjeka, a pogotovo žena, nastaju vrijedne zbirke poezije, posebno ljubavne lirike te biografije mnogih znamenitih ljudi. (Tako je Boccaccio lako i poletno opisao Danteov život, dok je slikar i graditelj Giorgio Vasari – iako autor Palazzo degli Uffizi u Firenci – mnogo poznatiji po biografijama drugih umjetni-

ka nego po vlastitim korektnim umjetničkim djelima.) U prozi i stihovima slavili su se i gradovi, iako se u tim opisima moglo naći i zlobnih primjedaba. Cjelokupno literarno stvaralaštvo krajem srednjeg vijeka nastojalo je gotovo dogmatski opisati i odrediti ljepotu, pa Firenzuola, posebno navodeći potrebnu ljepotu žena, navodi (kao da je riječ o nekoj našoj suvremenoj filmskoj divi ili manekenki) "... naročito su poslastice jamice na gornjoj usni, lijepo zadebljane donje usne, dražesni smiješak u lijevom kutu usta. Zubi ne smiju biti odviše sitni, moraju biti jednoliki, lijepo odjeljeni, boje slonove kosti, desni ne odviše tamne, na primjer, kao crveni baršun...". Kasniji pisci teško će mu biti ravnopravni, jer ih više vodi lascivnost, a ne smisao za ljepotu.

U petom dijelu knjige Burchardt tumači *Društvenost i svečanosti* i ističe izjednačavanje staleža u Italiji koje se može pripisati zajedničkom životu plemića i pučana u gradovima, tako da su im sudbine i zabave postale zajedničke, što je onemogućavalo da u plemenitaškim dvorcima nastane neki poseban pogled na svijet. Na sjeveru zemlje, pogotovo u Veneciji, nobili su radili i bavili se trgovinom, a na jugu, u Napulju ili Rimu, plemstvo je bilo lijeno, rad je smatralo sramotom, besposličarilo je kod kuće ili se bavilo lovom i sokolarstvom. To je pojačano kada su južnom Italijom zavladao španjolski Aragonci, tako da je uslijedila opća hispanizacija života, obilježena preziranjem rada i manijom za plemićkim titulama. Krajem XIV. stoljeća sve su zanatlije, od pekara do radnika koji su grebali vunu, lihvara, mjenjača i lopova postali vitezovi. Elegantno odijevanje, koje je i inače bilo važno (držalo se da ljepša i prikladnija odjeća pridonosi savršenstvu ličnosti), dobilo je još veću težinu. U Italiji se za razliku od naroda na sjeveru tog vremena pazilo na osobnu čistoću i lijepo rublje, a u velikoj su se mjeri rabili raznovrsni mirisi (za svečanosti čak su i mazge mazali mastima i miomirisima). Profinjenost i čistoća očitovale su se i u jeziku, a cjelokupan je društveni život bio pod sna-

žnim utjecajem literature i politike. Unutarnja pokretačka snaga pojedinca nije bila usmjerena na služenje vladaru, već na vlastito usavršavanje u težnji da se postane savršen čovjek. Talijani su u to doba, kao teoretičari i praktičari, bili učitelji čitavom Zapadu u plemenitim tjelesnim vježbama i društvenoj uglađenosti. Umjetničko izražavanje bilo je i podučavanje u jahanju, mačevanju, gimnastici i plesu. Za razumijevanje društvenih odnosa u renesansi valja naglasiti da su žene bile jednako cijenjene kao muškarci, u višim su staležima stjecale jednaku naobrazbu, a najpohvalnije što se može navesti o velikim Talijankama jest da su imale muški duh i mušku čud. Naobraženi ljudi voljeli su život na selu te je i danas sjeverna Italija prepuna ladanjskih vila imućnih građana i plemića među kojima je jedna od najljepših Villa Rotonda blizu Vicenze djelo arhitekta Andrea Palladia. Neusporediv umjetnički sjaj koji u svečanim povorkama i predstavama pokazuje renesansa proizlazi iz zajedničkog života svih staleža. Svečanosti postaju uzvišen trenutak narodnog života u kojem religiozni, moralni i poetski ideali poprimaju vidljiv oblik.

Posljednji dio štiva govori o *Moralu i religiji*. Moralnu snagu koja je najviše djelovala protiv zla ljudi su našli u osjećaju časti, ali ona se ne nalazi u suprotnostima s njihovim velikim egoizmom, sa spremnošću na raznovrsne varke. Talijani onog doba bili su spremni za mnoga pretvaranja kako bi postigli određene željene ciljeve, ali pritom nisu bili licemjerni. Postojalo je opće suglasje da za uvrede i povrede tadašnja talijanska pravda nije davala potrebnu zadovoljštinu, pa ju je svatko sam smio pribaviti. Ne ponašajući se objektivno i usprkos svim ograničenjima i zakon-

ima, čovjek onog doba ima osjećaj vlastite suverenosti i u svakom slučaju određuje samostalno u skladu s osjećajem časti i koristi, promišljanja i strasti te odricanja i želje za osvetom. Zahvaljujući naobrazbi, individualizaciji, bliskim kontaktima s Bizantincima i muslimanima, utjecaju stare Grčke i Rima, u Talijanima onoga doba posve je zavladao osjećaj antičke spekulacije, skepse i kolebanja u vjeru. Burckhardt navodi mnoge primjere zanemarivanja religioznih vrijednosti i lošeg ponašanja, pogotovo crkvenih predstavnika, ali ljudi tada nisu napustili kršćanstvo jer su imali jak instinkt prave religioznosti koji je jedno od najvažnijih obilježja talijanske renesanse.

Razmišljanja o svjetskoj povijesti je mnogo manja knjiga, drukčije namjere, u kojoj Burchardt na početku razmišlja o osposobljenosti ljudi svojeg vremena za proučavanje povijesti. U drugom i trećem dijelu štiva tumači važnost i međusobno djelovanje države, religije i kulture (pod kojom podrazumijeva cjelokupan zbroj onih razvitaka duha koji se događaju spontano i ne teže općoj ili prisilnoj vrijednosti). Objašnjavajući kulturu uvjetovanu religijom, Burchardt ističe: "U presudnom duhovnom razvojnom trenutku religija na duhu nekog naroda načini boru koja se više ne može izgaditi. Ako se potom otvore i sve vratnice u slobodnu kulturu, nestala je sklonost, ili bar ona najbolja sklonost, za ono što je ranije bilo zabranjeno." (str. 103). Zanimljiva je i njegova misao u svezi s religijom uvjetovanom državom po kojoj, koliko god se crkva ponaša konzervativno, država dugoročno u njoj ne nalazi podršku već smetnju. U četvrtom dijelu knjige *Povijesne krize* Burckhardt iznosi stav da rat znači pomlađivanje i snaženje nacije. To je sigurno čudno viđenje ljudima našega doba koji se i te kako dobro sjećaju sveg zla što rat donosi, ali autor je ipak stvarao u doba herojskih i plemenitih ratova, tako da mu ne treba zamjeriti na ovakvom stavu. U dionici *Pojedinac i općenitost*, Burckhardt definira povijesne ve-

ličine kao one koje su jedinstvene i nezamjenjive, bez kojih bi se svijet činio nepotpun i nezamisliv, a samo zahvaljujući toj osobi moguća su neka velika dostignuća. Objasnjavajući svoj stav, autor ističe da bi Amerika bila ubrzo otkrivena sve da je Kolumbo umro kao dijete, što nije slučaj za Raffaela, jer tada ne bi nastala slika "Preobražaj". U posljednjoj dionici knjige *O sreći i nesreći u svjetskoj povijesti* autor iznosi zanimljiv zakon kompenzacije po kojem postoji cjelokupan život čovječanstva koji nadoknađuje gubitke.

Zagrebačka Prosvjeta omogućila je hrvatskoj čitateljskoj publici ponovni užitek čitanja tih kapitalnih knjiga koje imaju nezaobilazno značenje za opću i stručnu naobrazbu, visoku teorijsku i literarnu vrijednost, pa su nuždan putokaz u spoznavanju čovjeka prošlosti i nas samih. Burckhardt u njima pokazuje rijetku sposobnost da i u detaljnim studijama zadržava pregled nad golemim područjem znanja otvorenim, uspješno teži za univerzalno povijesnim određivanjem posebnih velikih znanja, ne gubeći se u pojedinostima. Posve je u pravu Milan Prelog stariji koji navodi da *Kultura renesanse* traži naobražene čitatelje i mirnu ponovnu lektiru, jer tek će se onda opaziti njezino golemo bogatstvo. Svaka je rečenica zasićena sadržajem, cjelina tako dobro promišljena i izrađena da ova knjiga stoji pred nama kao veliki, divni organizam. Burckhardt je prvi u konkretnoj formi izrekao i odredio uzorke i obilježja renesanse u Italiji, u cijelosti i pojedinostima. Bogatstvo njegove naobrazbe, kaže Neuman, čini nam se danas kao daleki san, a njegova će djela odražavati trajno svoju vrijednost.

Predrag Bejaković